

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія Києва: У 3-х т., 4-х кн. / Редактор Ю. Кондуфор та ін. – К.: Наукова думка, 1986.
2. Ляшенко Р.О. Динаміка урбанонімії м. Кіровограда // www.library.kr.ua.
3. Малес Л. В. Урбанонімія і державна ідеологія: особливості взаємодії // Вісник: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1998. – Вип. 6. – С. 21 – 23.
4. Мезенко А.М. Урбанонимия Белоруссии. – Минск: Университетское издательство, 1991. – 167 с.
5. Поляков В.Е. Историческая эволюция городской топонимии Симферополя. – Симферополь, 2001. – 223 с.
6. Цілина М.М. Проблемні питання структури урбанонімів (на матеріалі урбанонімії міста Києва) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 354 – 355. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С 266 – 269.

The article represents the study of proper names of object in the capital of Ukraine – urbanonims. Here is shown the principle of nomination with the connections of these names with other objects, given a semantic specific and semantic classification these proper names.

Key words: urbanonim, principle of nomination, semantic of proper name, motivation of urbanonim.

В.І. Шульгіна

ІНФОРМАТИВНІСТЬ ОДИНИЦЬ ЛЕКСИЧНОГО РІВНЯ

У статті пропонується інформаційний підхід до аналізу одиниць лексичного рівня, проводяться спостереження над інформаційними властивостями лексем, визначаються аспекти їх дослідження.

Ключові слова: інформація, інформаційний підхід, інформативність, лексема.

У лінгвістичній літературі поняття інформативності традиційно пов'язується з текстом [3; 10 та ін.]. Однак Р.Г.Піотровським висловлюється думка, що «...лексика текста несе основну інформацію, у той час як на морфологію і семантико-синтаксичні зв'язки між словами відводиться порівняно скромна інформаційна частка [7, 208]. Більше того, розвиваючи думку про квантовий розподіл інформації в мові, Р.Г.Піотровський саме зі словом ототожнює квант інформації [6, 103]. Тож, на сучасному етапі розвитку мови дослідження інформативності різних мовних одиниць набуває особливої **актуальності**.

Нами інформативність сприймається як властивість мовних одиниць усіх рівнів. Однак, беручи до уваги, що лексичні одиниці природної мови вважаються найбільш інформативними і найбільш компактними [9, 19], **метою** нашого дослідження стало спостереження над інформаційними властивостями одиниць лексичного рівня.

У Граматиці-80 пропонуються поняття «інформативно достатні» та «інформативно недостатні» слова. Під інформативно недостатніми автори Граматики-80 розуміють «слова, які в силу свого лексичного значення обов'язково вимагають залежної форми зі змістовно розкриваючою, інформативно доповнюючою функцією, які практично не використовуються абсолютивно. Специфіка зв'язків цих слів полягає в тому, що:

1) залежне слово завжди має більш конкретне, більш визначене лексичне значення, ніж слово, граматично головуюче;

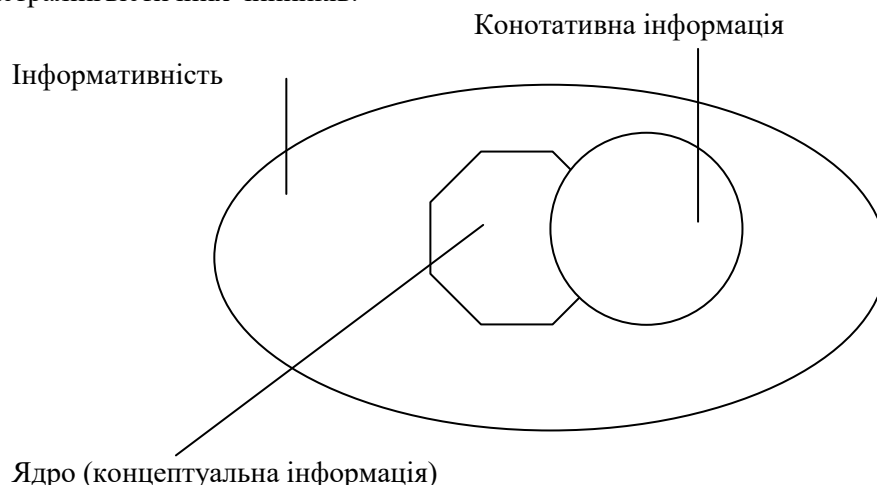
2) поєднані компоненти з точки зору смислової, власне змістовної, у цьому сполученні не наділені властивостями роздільності: головне слово в силу абстрактності свого значення недостатньо інформативне, поповнюється залежною словоформою, що забезпечує інформативність сполучення, що виникло таким чином» [8, 16]. Однак і серед інформативно достатніх слів автори Граматики виділяють не лише «слова з граматично регулярними і високо передбачуваними зв'язками» [8, 16], які можуть використовуватися і абсолютивно, але й «слова з високим ступенем регулярності чи передбачуваності тих чи інших зв'язків» [8, 17]. До них відносять слова, що називають дію чи стан (*читати книгу, читання книги* тощо). Про слова останньої групи можна говорити, що вони вступають зі своїми поширювачами у фразеологічні відношення. Ступінь цієї фразеологічності потребує спеціального осмислення.

У цілому ж поняття інформативної достатності/недостатності, застосовані у Граматиці-80 до слів інформативно достатніх і інформативно недостатніх, вважаємо за доцільне сприймати більш широко: адже мова може йти і про інформативно достатні чи недостатні словосполучення, фразеологізми, висловлення, тексти [Див., наприклад, 13].

Тим більше, виходячи з поділу знань, закріплених у мові, на лексичні і граматичні, Ч.Дж.Філлмор відносив до “лексичних” одиниці як більші, так і менші, ніж звичайні, слова [Див.: 12, 25]. Щодо більших, ніж слово, конструктів, то Ч.Дж.Філлмор відносив до них не лише ідіоми, а й зв’язані словосполучення, кліше, мовленнєві формули тощо. Лексикалізація таких багатокомпонентних утворень простежується насамперед у офіційно-діловому (усталені словосполучення) та у науковому мовленні (терміни).

Цікавими є спостереження Р.Г.Піотровського про втрату інформації слова, яке потрапляє в контекст, тобто, на думку Р.Г.Піотровського, позаконтекстне слово є більш інформативним [6, 92]. На нашу думку, позаконтекстна лексема характеризується комплексом неактивізованої (пасивної, гіпотетичної) різноаспектної інформації (концептуальна, експресивна, граматична тощо). Лише при функціонуванні слова в умовах контексту певні типи інформації (або їх підтипи) з цього гіпотетичного комплексу підлягають активізації. У результаті цього слово набуває тієї властивості, яку називають інформативністю. Інформативність як «згусток» активізованих типів інформації доцільно сприймати як комунікативну категорію, що виявляється лише у процесі мовлення і залежить від екстралінгвістичних чинників, найважливішим з яких є конситуація, а значить і особистість кожного з учасників комунікативного акту. Останній фактор, пов’язаний з особистісною інтерпретацією мовленнєвого акту, лежить в основі породження смислу як суб’єктнозалежного семантичного явища. Тобто за межами контексту йдеться не про втрату інформації, а про втрату смислу, який є суб’єктнозалежним (ширше – контекстозалежним).

Кожна лексема має свій інформативний потенціал, який доцільно представити у вигляді поля: у ядрі поля перебуває та основна, концептуальна, інформація, яка пов’язана у кожного носія мови з загальним уявленням про предмет, явище, процес, ознаку (мовна інформація) плюс прагматична (суто мовленнєва) інформація, пов’язана з індивідуальним асоціативним сприйняттям лексеми кожним носієм мови окремо. Наприклад, лексема *стіл* несе концептуальну інформацію «різновид меблів», але кожний індивідуум при використанні слова *стіл* уявляє конкретний стіл, образ якого виникає у нього в певний момент. Таким чином, концептуальна інформація складається з денотативного та конотативного складників. Конотативна інформація входить не лише до складу концептуальної інформації, тобто до ядерної частини інформативності, а й до позаядерної прагматичної інформації, яка зумовлена особливостями сприйняття явища в залежності від певних екстралінгвістичних чинників.

Прикладом такої прагматичної інформації є інформація групова, пов’язана з особливостями сприйняття явища, дії, предмета, ознаки певною групою людей, найчастіше всього соціально чи політично пов’язаною, нацією або кількома націями, пов’язаними між собою історичними коренями, територією, ментальністю. Ця інформація може бути пов’язана як з синонімічними відношеннями між використаннями лексеми, так і з антонімічними відтінками конотації.

Так, наприклад, бійців, що брали участь у російсько-чеченському конфлікті з боку Чечні, їх прибічники називають «чеченські патріоти», «визволителі», «герої», а їх противники використовують слова «бандити», «терористи». В Україні слово «націоналіст» має у мові прибічників лівих сил, а

також жителів певних регіонів України (Крим, південно-східні області) синоніми «бандит», «бандерівець», а у мові прибічників правих сил і жителів Західної України - синоніми «патріот», «визволитель», «герой».

Поняття, що раніше мало єдине найменування (Велика Жовтнева соціалістична революція), зараз називається «переворот» (жовтневий), «путч», хоча у мові прибічників лівої ідеології слово «революція» функціонує у своєму попередньому значенні (що виступало у соціальному аспекті як антонім до слова «переворот»).

Периферія поля інформативності пов'язана виключно з суб'єктивними асоціаціями індивідуума, які переважно перебувають у пасивному стані, і можуть активізуватися лише у випадку необхідності. Наприклад, периферійними компонентами слова *стіл* є: *круглий, дерев'яний, з фігурними ніжками, подряпанний, пристосовання для письма, для їжі, операційний стіл* тощо.

Таким чином, асоціативний компонент природньо входить не лише в периферійну зону поля інформативності, але і в ядерну зону.

Денотативна інформація, що формує ядро інформативності лексеми, як складник концептуальної інформації може спиратися як на міжмовний, універсальний компонент, так і на суто національні реалії. У першому випадку це стосується лексем, що позначають поняття, яке існує у різних мовах. Так, якщо слово *стіл* і його різномовні еквіваленти (нім. *Tisch*, англ. *Table* тощо) мають спільний денотат, тобто ці різномовні лексеми здатні передавати однаково денотативну інформацію для носіїв різних мов, то лексема *пахта* – інформативна тільки для українців (та й то не для всіх), за рахунок наявності в її інформативній структурі позитивної денотативної інформації; тобто в структурі її інформативного ядра міжмовний інформативний компонент буде відсутнім, іншими словами, денотативна інформація, релевантна для обмеженої групи мовців, для решти мовців буде представлена нульовим варіантом. У ході вивчення іноземної мови, лінгвокультурології, етнології нульовий рівень такої денотативної інформації набуває позитивних показників.

Вивчення лексики будь-якої мови в інформативно-польовому аспекті видається перспективним не лише при вивченні іноземної мови, навчанні мові іноземців, а й для розвитку асоціативного мислення у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Так, наприклад, при роботі з дітьми важливо врахувати, що такий вид інтелектуальної діяльності, як загадки, будується на принципі інформативності значимих для описуваного поняття характеристик. При цьому вдалою є загадка, у якій експліцитно відображені суттєві, ядерні в інформативному плані ознаки відгадуваного об'єкта. Наприклад: *Два кільця, два кінця, посередині гвіздок (ножиці)* – опис зовнішніх ознак, інформативно значущих для описуваного предмета; *Не лаєт, не кусаєт, в дом не пускаєт (замок)* – інформативно значущою виступає функція предмета. Якщо при описі увага зосереджена на інформативно несуттєвій, периферійній в плані інформативності ознаці, то загадка втрачає смисл, стає важкорозгадуваною, перестає бути загадкою. Наприклад: *Ось це, б-р-р, з крилами* (про індика). У цьому випадку інформативно неповному опису в думках мовця синонімічним є поняття *індик*, що є інформативно повним, але для слухача опис і описуване слово не є синонімами (принаймні до моменту розгадування автором невдалої загадки). Подібний опис без називання одним інформативним компонентом часто зустрічається в розмовному мовленні, коли мовець забуває потрібне слово або свідомо не використовує його (явище евфемізації).

У залежності від того, у тексті якого стилю використовується лексема, виявляється специфіка актуалізації ядерної і периферійної інформативності цієї лексеми. Так, наприклад, враховуючи, що «наукові знання відображають загальні закономірності, а не конкретні випадкові факти, тому в науковому стилі використовуються, насамперед узагальнюючі значення слів» [11, 7], можна думати, що лексеми, які використовуються в науковому стилі, реалізують виключно свою ядерну інформативність. При цьому реалізація периферійних компонентів інформативного поля цих лексем неприпустима. Таке використання стосується в першу чергу термінів і лексем, близьких до них за ступенем точності і узагальненості.

У офіційно-діловому та науковому стилях максимальним рівнем інформативності характеризуються терміни, які досліджувалися лінгвістами багатоаспектно і різнобічно. У дослідженнях з термінознавства акцентується увага на інформативній значущості терміна [1; 2]. При цьому термін вивчається як носій інформації про спеціальне поняття, розглядається одночасно як одиниця мовного і професійно-наукового знання, аналізується інформаційна природа терміна, вводиться поняття «продикація терміна» [2]. Термін вважається найбільш інформативною одиницею мови на рівні слова, яка має спеціальну комунікативну значущість і сприяє збагаченню інформативної картини світу [1, 90].

Особлива роль терміна як носія інформативності зумовлена тим, що він є засобом конденсації інформації внаслідок дії тенденції до мовленнєвої економії.

У розмовному стилі поряд з використанням лексем з актуалізованим інформативним ядром використовуються мовленнєві еквіваленти лексем, що репрезентують певні периферійні асоціативні компоненти. Наприклад: Дай мені *чим можна закріпити* (РМ) - замість Дай *булавку*. Нестеренко І.Я., досліджуючи непряму номінацію, наводить приклади з розмовного мовлення, які стосуються подібних асоціативних замінів:

Тобі телефонував, за кого збираєшся заміж (=наречений);

Де той / хто фотографує? (=фотограф)

Дайте / на чому...сидять (=стілець)

Розкладай / з чого їстимемо (=посуд) [5].

Розмовний стиль, який допускає подібні малоінформативні описи об'єкта, набуває за їх рахунок характеру неофіційності, спонтанності. Він пов'язаний з можливістю використання додаткових засобів інформування чи то у вигляді конситуативних факторів, чи то у вигляді мовленнєвих уточнень і конкретизаторів, не завжди максимально інформативних, але завжди готових для використання.

Відсутність у мові взагалі або в активному запасі носія мови інформативно насичених лексем, необхідних у конкретній ситуації можуть привести до використання в мовленні більш громіздких, ніж лексема, неекономних засобів опису поняття. Наприклад, *Спеціалісти, які проводять перевірку фінансової діяльності підприємства(=аудитори)*, попросили надати додаткові документи. У цьому випадку використання готових лексем у тому числі й іншомовних - це один зі шляхів економії мовленнєвих зусиль і в цілому інформативної інтенсифікації мовлення, що виконує функцію стилеутворення.

Використання такої лексики робить мовлення чітким, максимально інформативним, лаконічним і економним. Ці властивості надають мовленню наукового або офіційно-ділового забарвлення.

Слід розрізняти інформативність лексеми однозначної та багатозначної. Спостерігається закономірність: по мірі зростання ступеня полісемічності лексеми знижується ступінь її інформативності, тобто між цими категоріями встановлюється зворотно пропорційна залежність. Адже однозначне слово, навіть не будучи введеним у речення чи текст, несе певну інформацію. У цьому випадку поняття «значення» і «інформативність» збігаються. Але, враховуючи незначну кількість однозначних лексем, можна зробити висновок про те, наскільки подібний збіг є частим. Багатозначна лексема сама по собі не є комунікативною одиницею і тому не може розглядатися як інформативно насичений мовленнєвий компонент. Її інформативність у відриві від контексту (конситуації) завжди виявляється неповною. Так, наприклад, багатозначна лексема *сушити* інформативно залежна від об'єкта дії чи від темпорального поширювача і лише в сукупності з ними утворюють інформативно значущий компонент (інформему):

1. Сушиш голову над книжками і молодості не бачиш (= читаєш).

2. Ціле літо сушу фрукти (= займаюсь заготовками).

3. Я завжди сушу білизну на балконі (= для просушування білизни використовую балкон).

4. Сушити весла (= закінчувати щось).

Таким чином, проблема багатозначності пов'язує воедино проблему інформативності лексем і синтаксичних одиниць, найменшою з яких є словосполучення.

Отже, поняття інформативності є релевантним не лише для рівня тексту, а й для інших мовних одиниць, серед яких лексеми займають особливе місце. Інформативність лексем здатна бути структурована у вигляді функціонально-семантичного поля, ядро якого обов'язково включає до свого складу концептуальну інформацію, представлену денотативним і конотативним складниками. Для аналізу інформативності лексем важливими є такі аспекти дослідження лексики, як стилістичне забарвлення, лексико-синтаксична еквівалентність, полісемія тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Володина М.Н. Информационная природа термина//ФН, 1996, №1. – С. 90-94.
2. Володина М.Н. Термин как средство специальной информации// ФН, 1997, №4. - С. 115 – 117.
3. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. Пособие по курсу общего языкознания. - М.: Высшая школа, 1974. - 176с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. - М.: Наука, 1981. - 140с.

5. Нестеренко І. Я. Явища непрямой номінації в українській мові: Автореф. дис....канд філол наук. - К., 1997. - 17с.
6. Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка. – Л.: „Наука”, 1968. – 116с.
7. Пиотровский Р.Г. Текст, машина, человек. – Л.: „Наука”, 1975. - 327с.
8. Русская грамматика. – М.: Изд-во «Наука», 1982. – т.2. – 709с.
9. Русанівський В.М., Широков В.А. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикографії//Мовознавство, 2002. №6. – С. 7-48.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, – 2006. - 716с.
11. Сиротинина О.Б. Русская разговорная речь. – М.: Просвещение, 1983.-144с.
12. Филлмор Ч. Дж.. Об организации семантической информации в словаре// Новое в зарубежной лингвистике. Вып XIV.: Проблемы и методы лексикографии. – М., Прогресс, 1983. – С. 23-60.
13. Шульгина В.И. Фразеологизмы как управляющие единицы // Тези респ. конф. «Русский язык - язык межнационального общения, дружбы и сотрудничества народов СССР» (Кіровоград, 1985). - С.151 - 152.

In the article informational approach to the analysis of the units of lexical level is offered, informational abilities of lexemes a observed, the aspects of the research are determined.

Key words: information, informational approach, informativity, lexeme

Г.М. Ярун

СЕМАНТИЧНІ ЯВИЩА В ІСТОРІЇ ЗМІСТУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО *НИТИ*

Семантичні явища в історії українського *нити* визначають становлення, формування й розвиток його змісту. Ретроспективні й проспективні взаємозв'язки сучасної одиниці та її лексичних попередників увиразнюють структури їхнього змісту, в якому праслов'янське **nyti* як вихідна семантична сутність забезпечує процеси спадковості, нарощення, перетворення й породження.

Ключові слова: семантичні явища, структура змісту, ретроспективні й проспективні відношення, вихідна семантична сутність.

Кожна лексична одиниця є особливою лінгвістичною сутністю, що постає в породжувальних процесах мови з органічної взаємодії різноманітних явищ – фонетико-звукових, акцентуаційних, граматичних, словотвірних, семантичних. У процесах породження мова, на думку вчених, проявляє себе як надзвичайно чутливий організм, де «вся побудова..., від окремого звука до речення і сполучення речень, репрезентує .. живий зв'язок окремих членів, що доповнюють одне одного й утворюють одне ціле, котре в свою чергу дає смисл і значення кожному з цих членів» [1, 2]. Тож можна стверджувати, що мова не лише забезпечує становлення та формування своїх одиниць, а й спрямовує їхній подальший розвиток та гармонійне функціонування. З огляду на безпрецедентну «складність структури мови й важливість породжувальних процесів, які лежать в її основі» [12, 482], це означає, що власне мовна одиниця, як і її буття «в.. живому історичному русі» [2, 53], достатньо обґрунтована самою мовою.

З відносної цілісності, самостійності й самодостатності лінгвістичної одиниці впливають її сутнісні ознаки та характеристики, які зумовлюють особливу форму її збереження та змістового наповнення в історії мови, а тому «жоден з аспектів мови не може залишатися поза увагою в розгляді питань еволюції» [5, 464] і насамперед таких, які пов'язані з лексичною семантикою та механізмами її формування й оформлення.

Українське слово *нити* належить до невмотивованих одиниць з непрозорою семантичною структурою в сучасній літературній мові. Форму їхнього вираження та їхній зміст у лексико-семантичній системі української мови майже неможливо обґрунтувати без спеціального порівняльно-історичного дослідження, що спирається на етимологічні та історичні лексикографічні джерела, тлумачні словники, а також тексти писемних пам'яток та художньої літератури. Такі слова, як досліджуване *нити*, становлять у будь-якій мові «загальний, або первинний, словник» [11, 38, 39], тому їх називають ще «вихідними» одиницями [10, 274], що утворюють базу лексику. Вони привертають постійну увагу вчених – представників усіх лінгвістичних шкіл і напрямків, бо в єдності їхньої форми та змісту дослідники виявляють важливі тенденції та закономірності граматичних, словотвірних і семантичних процесів, унаслідок яких мова, увиразнюючи свою сутність, «акумулює та зберігає змісти у відчуженому й формалізованому вигляді – у значеннях слів і форм» [4, 13].